

A XXI. század leg***bb magyar műelemzése

Société Réaliste: *The Best American Book of the 21th Century**

A SOCIÉTÉ RÉALISTE szerkesztett egy regényt. Csak ez a forma egy kissé elhasználódott már.¹ Fizikai, erkölcsi és egzisztenciális tekintetben is.² A dolog lehetne jópofa is, ha egyrészt nem gondolnánk azt, hogy az „illik” bizonyos szempontból erősebb felszólítás a „meg kell” ismerninél, másrészt ha a kiindulásként vett művészettörténeti kánon maga nem lenne bizonyos pontjain olyan sérülékeny, mint minden egyéb rangsor.³ Ebből a szempontból viszont a *reprezentáció* filozófiai probléma lesz; a reprezentáció által vagyok bemutatva (reprezentálva vagyok).⁴ A viszonylag népszerű kultúrantropológiai megközelítésmód szinte negligálja a mediális és a technikai kérdéseket a szűzsé és a sztori javára, és ez a kultúrtörténeti tekintet és interpretációs gyakorlat természetesen negatív módon visszahat az alkotói praxisra is.⁵

Az alkotó a művet teremti, de igazából nem ő élvezi.⁶ A különbség csak az, hogy itt a létezőt a nem létezőtől az idő – múlása és a távolsága – élesen választja el: egy olyan jövő idő, ami az írárok segítségével ugyan megjelenik, de bekövetkezéséről nem tudunk semmit.⁷ Ellenkezőleg: milliónyi olyan egyéb tényezőtől függ, amelynek kevés köze van a szemhez, mint érzékelő szervhez.⁸ Ezen a ponton akár nyugodtan háttal fordíthatunk a leírtaknak, a művek nem az őket kísérő kommentároktól lesznek jók vagy rosszak.⁹ Ember és természet bonyolult kapcsolatát, mégis tiszta, világos rendjét jelképező formák ezek.¹⁰

De mi is a „téma”?¹¹ Nem az emlékezés pontos tárgya itt a lényeg, hanem az emlékezés folyamata, a múltban megismert személyek, a korábban használt tárgyak, és a bennünk nyomot hagyott események felidézése, ami elkerülhetetlenül a visszatekintve mindig túl gyorsan száguldó idő fogalmát is magához vonzza.¹² Leplezetlen őszinteséggel beszél az ember gyötrelmeiről és szenvedéseiről.¹³ De azért van a könyvben szex, szerelem és árulás is.¹⁴ Mi magyarok pedig – ebben az állítólag posztmodernista korban – hálásak lehetünk, hogy ebből a buliból se maradtunk ki teljesen.¹⁵ Talán kommunikációs hiba, hogy ezeket a fogalmakat helyezzük előtérbe, mert sokan esetleg nem veszik észre bennük az íróiát.¹⁶ A lényeg az, hogy ebben az értékválasztásban megtaláljuk a legjobb kompromisszumot.¹⁷ Talán éppen ezért jutott el a projekt az idők folyamán a formai jegyek figyelmen kívül hagyásáig, vagyis lényegtelenné vált, hogy

- 1 Fáy Miklós: Folytatja Kleo, *Artmagazin*, 2012/1., 41.
- 2 Gróf Ferenc: Infralourd – 2g Passive Dress – Lakner Antal kiállítása. *Balkon* 2005/2, 27.
- 3 Káldi M. Katalin: 999 remekmű. *Balkon* 2010/3., 88.
- 4 Drozdik Orsolya: Individuális mitológia. *Konceptuálistól a posztmodernig*. Gondolat, Budapest, 2006, 243.
- 5 Perenyi Mónika: Az elbeszélés szelleme. *Balkon* 2008/11-12., 10.
- 6 Bakáts Tibor Settenkedő: Letakart harcosok. In: *Gerhes Gábor – Mai Magyar Fotóművészet* 3, Faur Zsófi Galéria, Budapest, 2009, 26.
- 7 Frazon Zsófia: Mennyi időre tervezel? *Balkon* 2009/2., 42.
- 8 Földényi F. László: Látni a láthatatlant – A fényképészet és a láthatatlan. *Balkon* 2009/5., 18.
- 9 Készman József: Gyűjtötte Ő: Az, aki azaki. In: *Magyarországi kortárművészet az ezredfordulón*, Bumbum, Budapest, 2005, 12.
- 10 Koczogh Ákos: Szervátiusz Tibor. In: *Szervátiusz Tibor*, Corvina, Budapest, 1978, 57.

- 11 Kékesi Zoltán: légkör és lélegzet – Németh Hajnal videóiról. In: *Németh Hajnal – Mai Magyar Fotóművészet* 5, Faur Zsófi Galéria, Budapest, 2010, 18.
- 12 Tóth Andrea: Amikor a csapnivaló találás mögötti értékek megmutatkoznak... <http://magazin.apertura.hu/kiallitas/amikor-a-csapnivalo-talalas-mogotti-ertekek-megmutatkoznak/1196/>
- 13 Szurcsik József, a Magyar Művészeti Akadémia levelező tagja megnyitó beszéde. In: A Képzőművészeti Tagozat díjazottjainak kiállítása. <http://www.mma.hu/muveszeti-hirek/kepzo-muveszet/-event/10180/a-kepzo-muveszeti-tagozat-dijazottjainak-kiallitasa>
- 14 Zsámboki Miklós: Tegnap a Crosstalk Video Art Fesztiválon én vezethettem fel a Société Réaliste Fountainhead c. filmjét. <http://solaitid.tumblr.com/post/61189110924/tegnap-a-crosstalk-video-art-festivalon-en>
- 15 Hornyik Sándor: Bezzeg a románok, no meg a genealógia... http://tranzit.blog.hu/2011/06/07/bezzeg_a_romanok_no_meg_a_genealogia
- 16 „Mintha boncnokok lennénk” – interjú Gróf Ferencsel. http://magyarnarancs.hu/kepzo-muveszet/mintha_boncnokok_lennenk_-_grof_ferenc_-_societe_realiste-76003
- 17 Hamvay Péter: Mentőakciók ideje. Beszélgetés Baán László kormánybiztossal. http://revizoronline.com/hu/cikk/3809/beszeltetes-baan-laszlo-kormanybiztossal/?cat_id=2&first=150

* A Société Réaliste 2014-ben megjelent könyve, a *The Best American Book of the 20th Century* (A huszadik század legjobb amerikai regénye) (design: Project Projects, kiadó: Onomatopoe, 128 oldal, 13×21 cm, papírkötés, 2014; ISBN: 9789491677267; <http://www.anagrambooks.com/the-best-american-book-of-the-20th-century>) száz év tengerentúli bestseller-listáit felhasználva született. Az egyes regényekből a fűszövegéből megismerhető algoritmus szerint ragadtak ki egy-egy mondatot, azok kerültek egymás mögé, összefüggő szöveg látványát nyújtva. Az első pár sor után azonban egyértelművé válik, hogy lehetetlen bevett recepciók technikáinkkal magunkévá tenni a könyvet. Ez a cikk hasonló frankenstein mű, amely az ezredforduló után keletkezett, magyar nyelvű, képzőművészeti értelmező szövegeket használ fel.

a művek nonfiguratív vagy figuratív formákat hordoznak-e.¹⁸ Oly általános-ságban jelenik meg a forma fogalma, hogy már egészen üresnek látszik.¹⁹ A Képzőművészeti Egyetemnek viszont ez a múlt becses szelete, amit kitartóan őriz, sőt ápol és művel, büszke rá, neves szellemi őseivel egyetemben.²⁰ Ha tényleg így van, akkor az az értelme, hogy az ember csupán, mint egy mutató, szerves dekoráció fityeg a világon.²¹ Ám a mi magatartásunkba már a turista modern szerepe is belejátszik, akinek sajátos tekintete konstruálja meg a másik kultúráról alkotott képét, vágyak, benyomások és tények egyedi szövődékét.²² Igen!²³ Kittler ennek alátámasztására Michel Foucault felől tovább is gondolta Lacan pszichés rendszerét azt állítva, hogy a technológia (avagy a technológia „diskurzusa”) azt is meghatározza, hogyan látunk és gondolkodunk.²⁴ Részben ennek a következménye, hogy a szakértők kompetenciája sem egyértelmű.²⁵

Tudvalevő, hogy a kötet eredeti megjelenését 2008-ra tervezték, miután a Trafóba való ideiglenes átköltözéssel megvalósult az Impex – Kortárs Művészeti Szolgáltató térbeli könyve, komplex installációja, a profiljához illeszkedően kutatótérként, archívumként és vizuális gyűjteményként.²⁶ Tehát az autonómia-igény ideológia alapú, csak éppen ezt nem vállalja fel nyíltan.²⁷ A művészi autonómia bevett formájának megkérdőjelezése (vagyis az, hogy az élet praxisával, az anyagi érdekekkel szemben definiálják) a kritikusai szerint sem jelenti azt, hogy fel kell számolni a művészet intézményének relatív autonómiáját.²⁸

A Société Réaliste nem elsősorban kérdez, hanem válaszol.²⁹ Miközben az olvasó halad a szövegben, azt kell gondolnia: igen, lehetséges a radikális politika!³⁰ Ezt az esztétikai doktrínát kortárs képzőművészeti jelenségekkel vegyítik, ami sokszor

nagyon izgalmas alkotásokat eredményez.³¹ A műfaji határokat egyébként is pedzegető irodalom tálcán kínálja magát más művészeti médiumok számára.³² Továbbá egyre hangsúlyosabbá válik a műformák közötti átjárhatóság, a határsértés, illetve a multimediális reprezentáció.³³ Talán nem túlzás igazi paradigmaváltásról beszélni és nem csak technikai értelemben.³⁴ Ennek oka talán a kivitelezés gyorsasága, az olcsóbb anyagpark vagy éppen a rendszerint kisebb méret.³⁵ Erénye a letisztult formanyelv, amely a felvetett kérdést különböző aspektusokból, átgondolt szerkezetben fogalmazza meg.³⁶

De mire reflektálunk, s milyen sorrendben?³⁷ A könyv kitűnő konceptmű-gyűjtemény, s egyben további gondolkodásra és kutatásra ösztönző, nyitott mű.³⁸ Inkább tesz fel kérdéseket, mint traktát válaszokat.³⁹ Az új közegükben olykor szinte felismerhetetlenné váló tárgy-töredékek mintha valami kozmikus világtérben lebegnének, mely egyszerre tűnik mikroszkopikusnak és makroszkopikusnak, távolinak és közelinek, fenségesnek és parányinak, digitálisnak és analógnak.⁴⁰ Szóval mindenképpen egy misztikus együttállásról van szó.⁴¹ Abban, hogy ez nem működik, óriási szerepe van a véletlennek.⁴² Ez egy jellegzetesen önfrusztráló, erőtlén, kelet-európai stratégia, ami a megbántottság és rossz közérzet kultusközösségén túl talán senkit sem érdekel.⁴³ Kevésbé körülményesen: nem jó.⁴⁴ A kortárs gondolkodás a kertész mentálitása, aki kecskét is tart és káposztát is nevel.⁴⁵

18 Muladi Brigitta: Fantázia vagy realitás? *Personal Structures. Új Művészet* 2013/8., 15.

19 Lukács György *levelezése (1902–1917)*, Magvető, Budapest, 1981, 239.

20 Rieder Gábor: Bonctan az Andrássy úton, *Artmagazin* 2012/5., 62.

21 Iboš Éva: Megint magány. Fürjesi Csaba: Biodíszlet / Raiffeisen Galéria. http://revizoronline.com/hu/cikk/5116/furjesi-csaba-biodiszlet-raiffeisen-galeria/?cat_id=2&first=15

22 John Urry: The tourist Gaze. Idézi Révész Emese: A kánonon innen és túl, *Balkon* 2013/6., 26.

23 Drozdik Orsi: New York, szeptember 11, *Balkon* 2001/11., 6.

24 Hornyik Sándor: Kulturális hibriditás 93.036 km2en, In: *Hibriditás a Kárpátok között*, Modem, Debrecen, 2011, 13.

25 A műtárgyhamisítás és a vele szembeni fellépés lehetséges eszközei Magyarországon. <http://artportal.hu/magazin/archivum/a-mutargyhamisitas-es-a-vele-szembeni-fellepes-leheteses-eszkozai-magyarorszagon>

26 Kürti Emese: Nem kacsák vagyunk egy tavon, hanem hajók a tengeren – könyvrecenzió, http://tranzit.blog.hu/2010/07/19/recenzio_3

27 Süvecz Emese: Jegyzetek a Queer láthatóságáról. *Balkon* 2002/8., 44.

28 Bordács Andrea – Kollár József: Végül csak egy maradhat? – Válasz Süvecz Emese „Jegyzetek a Queer láthatóságról” című írására. *Balkon* 2002/9., 13.

29 Simon Bettina: Politikai trendügnökség a Ludwig Múzeumban. <http://www.prae.hu/index.php?route=article%2Farticle&aid=5107>

30 Bocskai Balázs: „Kommunista” filosz- és nyelvbüvészkedés. http://tranzit.blog.hu/2012/01/09/kommunista_filosz_es_nyelvbuveszkesedes

31 Marciniák Klára: FORRADALMI DESIGN. <http://www.holmi.org/2012/11/marciniak-klara-forradalmi-design-societe-realiste-empire-state-building>

32 Fürth Eszter: Képzetek, társítások. Délutáni álom – kortárs video-est / PIM. http://revizoronline.com/hu/cikk/3270/delutani-alom-kortars-video-est-pim/?cat_id=2&first=225

33 Kellner Balázs: Borderline terek a Múcsarnokban. Egy város entrópiája – Julia Stoschek Collection. <http://magazin.apertura.hu/media/videomuveszet/borderline-terek-a-mucsarnok-ban/2718/>

34 Tóth Zoltán János: Dimenzióváltás. Gondolatok a 3D-s filmről. <http://magazin.apertura.hu/media/dimenziovaltas-gondolatok-a-3d-s-filmrol/224/>

35 Buzogány Anna: Domján József, *Artmagazin* 2012/3., 36.

36 Cseke Szilárd állít ki a magyar pavilonban a Velencei Biennálén. <http://artportal.hu/magazin/kortars/cseke-szilard-allit-ki-a-magyar-pavilonban-a-velencei-biennalen>

37 Nagy Edina: „A teljesség igénye nélkül” – Szabad Művészetek Doktora – 10 éves a képzőművészeti doktorképzés a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karán. *Balkon* 2005/5., 9.

38 Dékei Krisztina: A sokoldalú alapmű. Kreativitási gyakorlatok, FAFÉJ, INDIIGO. Erdély Miklós művészetpedagógiai tevékenysége 1975–1986. *Balkon* 2008/7–8., 53.

39 Az eszperantó osztályterem tervezete. In: *Kaszás Tamás: Visual Aid*, Kisterem, 2013.

40 Fehér Dávid: *A festészet arányai. Bevezető szöveg Batyko Róbert katalógusához*, magánkiadás, 2013, 3.

41 Oltai Kata: *Harmincnégy hajadon, hét év után*. Szabó Benke Róbert: *Hajadonok – katalógus*. http://tranzit.blog.hu/2012/09/18/harmincnelyc_hajadon_het_ev_utan_szabo_benke_robert_hajadonok_katalogus

42 Somhegyi Zoltán: Megtervezett véletlen. In: *Magyar Ádám – Mai Magyar Fotóművészet* 8, Faur Zsófi Galéria, Budapest, 2011, 2.

43 Sasvári Edit: Építmény vagy út? Beszélgetés Birkás Ákossal. In: *Birkás Ákos: Művek 1975–2006*, Ludwig Múzeum, Budapest, 2006, 51.

44 Iboš Éva: A király félmeztelen. http://revizoronline.com/hu/cikk/4541/a-meztelen-ferfi-ludwig-muzeum/?cat_id=2&first=75

45 Zöld Anna: Természet anyánk nyaggatása... A természet szerepe a kortárs művészetben. *Balkon* 2014/2., 29.

SOCIÉTÉ RÉALISTE

The Best American Book of the 21th Century

a „fegyvertár” tudatosítását, amiben az üzenet sokkal fontosabbá válik, mint a művészet esztétikai elkötelezettsége.⁵⁵

Mindazokat az elemeket, amelyeket eddig elszórtan, más-más összefüggésben említettem, most megpróbálom egységes szerkezetbe szőni.⁵⁶ Egy szuszra elolvasva kicsit olyan, mintha valaki egy maximumra feltekert erősítő mellett üvöltene a fülemben a felfognivalókat, de hát így jár az, aki valamit „bármilyen”, „mindenen keresztül” keres.⁵⁷ A művész által megrajzolt térvonal maga a szabadság érintése: a szabadság nagyszerűségét és korlátainak abszurdítását összpontosító, dinamikus, az éteri elvontságok szférájába emelt, plasztikai tárgy.⁵⁸ Van mítosza.⁵⁹ Mindez azt jelzi, hogy nem csak valódi, véres mártírumról, hanem hétköznapi bajok elviseléséről, orvosolásától lehet szó.⁶⁰ A rock sztárjai képesek a negatív energiát pozitívvá változtatni, és azt lelkünk aktuális sebére fókuszálni.⁶¹ Bizony!⁶²

Ha eddig úgy vélte valaki, hogy a komoly elméleti fejtegetések szükségképpen nélkülözik a poént, esetenként az obszcén viccet, a kaján vigyort, netán a fuldokló röhögést, gondolja újra mindezt, és emlékezzen Wittgenstein mondatára, miszerint egy komoly és igazán jó filozófiai művet meg lehet írni úgy, hogy kizárólag viccekből álljon.⁶³ Egy perc azonban épp elég ahhoz, hogy ami egy-két másodpercig vicces volt, az a továbbiakban már ne legyen az.⁶⁴ Miközben erre a kontrasztra rávilágítok, fontos hangsúlyoznom, hogy nem az alkotó tudatos szándékát, mint inkább a művek egy lehetséges olvasatát tolmácsolom.⁶⁵ Ennek legfőbb oka pedig, hogy tároláskor az adatok előhívását segítő elrendezésre, kategorizálásra van szükség, és az adatok ennek megfelelően strukturálódnak, kapcsolódnak egymáshoz egy (rendezett) adatbázisba.⁶⁶ Cartographies, typographies, géoglyphes, films, photographies, objets sont quelques-uns des “outils” classiques de la communication

55 Petrányi Zsolt: Szubjektív futamok egy kiállítás kapcsán. Kokoro no Arika. Kortárs japán művészet. *Balkon* 2004/1-2., 29.

56 Kincses Károly: *A magyaros stílus*. Magyar Fotográfiai Múzeum, Budapest, 2001, 40.

57 Tarczali Andrea: *Kísérlet a mindennapi valóság forradalmasítására*. http://tranzit.blog.hu/2008/04/02/kiserlet_a_mindennapi_valosag_forradalmasitasara

58 Wehner Tibor: (Átvitt értelemben) szabad tér. In: *Barabás Márton – Mai Magyar Fotóművészet 11*, Faur Zsófi Galéria, Budapest, 2010, 8.

59 Miskolczi Ambrus: *Termékeny haragvások, avagy a Szabadság-óda „rejtélye”*. <http://www.holmi.org/2007/02/miskolczi-ambrus-termekeny-haragvasokavagy-a-szabadsag-oda-rejtelye-irodalom>

60 Sturcz János: Az idealisták mindig súlyos terheket cipelnek. A materialisták nemkülönben. In: *Gerber Pál*, Ludwig Múzeum, 2010, 80.

61 Najmányi László: Spions, 9. rész, *Balkon* 2010/10., 11.

62 Várnagy Tibbi: Am Hof / Fej pályaudvar. *Balkon* 2001/11., 3.

63 Dragon Zoltán: Vicces elmélkedés – Žižek's Jokes. Forrás: <http://magazin.apertura.hu/konyvszemle/vicces-elmelkedes-zizeks-jokes/4887/>

64 Kókai Károly: Keep a cool head – Erwin Wurm kiállítása. *Balkon* 2007/1., 30.

65 Kemény Gyula: Maár Gyula, hol van? *Artmagazin* 2012/4., 60.

66 Sági Miklós: Valóban „adatbázis az egész világ”? Forrás: <http://magazin.apertura.hu/konyvszemle/valoban-%E2%80%9Eadatbázis-az-egesz-vilag%E2%80%9D/1309/>

SOCIÉTÉ RÉALISTE
The Best American
Book of the 21th
Century

SPIONS

Ötvenedik rész

Ufológia 01. – sült macskacomb vadas zsemlegombóccal és mártással

„Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus”¹
(Horatius)

Abban az időben, az 1970-es évek végén kevés *ufológus* működött Magyarországon. Tevékenységük még a diktatúra felpuhulása idején is tiltottnak számított, s rajtakapás esetén a hatósági zaklatások mellett a magát mindig, mindent, mindenkinél jobban tudónak képzelő populáció tettlegességben is megnyilvánuló zsigeri gyűlöletét is kiválthatta. A kozmoszból érkező látogatók nyomait keresők kutatásait a legnagyobb titokban végezték. Nem alkottak közösségeket, önként vállalt magányban munkálkodtak, eredményeiket, bizonyítékaikat ritkán osztották meg másokkal. Az 1965. május 16-án, az ercsi hidászklaktanyában keletkezett naplójegyzetem szerint² az előző, szombati nap éjszakáján, a laktanyából a drótkerítés nyílásán át kiszökve, a Duna partján találok elölőször ufológussal.

„Amióta az ezred engem besúgóként beszervezni akaró elhárítótisztje fenyegetéseinek hatására kénytelen voltam kiszállni a zenekarunkból, unalmasan telnek azok a hétvégék, amikor nem mehetek se szabadságra, se eltávra, se kimenőre. Tegnap késő este, míg a zenekar a Tisztiklubban játszott a részeg tiszteknek és rettenetes külsejű, ugyancsak elázott nőstényeiknek, annyira elfogott az unalom és a magány, hogy a szeméttároló mögötti drótkerítésen tátongó, régi lyukon át kiszöktem a faluba. Lementem a Duna-partra. Szerencsére senkivel sem találkoztam útközben, csak a kutyák ugattak meg. A katonai rendőrség járőrei hétvégeken inkább a 6-os út mentén és a vasútállomás környékén portyáznak, hogy elkapják a laktanyából kiszökő, Budapestre igyekvő katonákat. Az utcák néptelenek voltak, a helyiek vagy a Tisztiklubban mulattak, vagy házaikba zárkózva tevékenykedtek részegen, szaporodásuk érdekében. A parton leültem kedvenc fatönkömre, és néztem a baljósan hömpölygő, fekete vizet. Néha beledobtam egy faágat, vagy kavicsot, hogy halljam a csobbanást. A leszerelésem után megalapítani tervezett zenekarom nevén gondolkodtam, és azon, hogy milyen módon tudnék a leggyorsabban kijutni a Szabad Világba.

Éjfél körül járt, amikor déli irányból bóklászva közeledő, viharkabátos figurát pillantottam meg. Fején svájcisapka, kezében távcső, nyakán fényképezőgép lógott. Az eget kémlelte és dűnyögött magában. Csak akkor vett észre, amikor mellem ért. Láthatóan megijedt. A fényképezőgépet gyorsan a háta mögé rejtette.

1 „Vajúdnak a hegyek: nevetséges kisegér születik”.

2 Id. Najmányi László: *Rock'n'Roll Memoár*, Első kötet (1964–65, *Egy vöröskatonai feljegyzései*) – a work-in-progress.

institutionnelle que le collectif développe et déconstruit, afin de mener une réflexion autour des politiques de la représentation par le biais d'expositions, de publications et de conférences.⁶⁷ Vagyis a progresszív kultúra mindig és minden kormánypolitikával, minden hatalmi intézménnyel szemben áll.⁶⁸ Ugyanakkor fontos gátja a probléma vizsgálatának az a sokszor még élő előítélet, mely szerint a descartes-i filozófia „visszacsatolása” a skolasztika és a késő skolasztika irányába ellentétes mind a descartes-i filozófia szellemével, mind pedig az arra épülő modernitás és felvilágosodás önképével; illetve – ugyancsak egy dogmatikus modernista olvasat nevében – a vallási-teológiai témák vizsgálatától való idegenkedés.⁶⁹ Ez valahonnan ismerős.⁷⁰ Amennyiben elfogadjuk, hogy a mű értelmezésének egyik eleme a mondat olvasata, másik eleme pedig a mondat installálásának módjából következő jelenlét, akkor az elhelyezés nyilván a különféle nézőpontokból történő megfigyelések közti különbségeket szemlélteti.⁷¹ Lényegtelenek a nevek és az évszámok – az egyetlen releváns kérdés, hogy az adott mű megszólítja-e a befogadót.⁷² Miközben természetes emberi kíváncsiságot elégít ki, odadobja érte a szentséget.⁷³ Ám ha így van, akkor valamiféle segédanyagra, útmutatóra lett volna szükség – az elitista hozzáállás egy interaktív szánt mű esetében a legkevésbé sem elfogadható.⁷⁴ Ebben az értelemben a tartalommal és formával kapcsolatos álláspontom megváltozott.⁷⁵

A jövőre nézve se legyenek illúzióink, a képek mögött mindig szövegek állnak majd, az emlékek megfejtése és a védelmi kódok feltörése egyaránt tudásra épül, írott szövegek és programnyelvek ismeretére.⁷⁶ Sokáig lehetne még tárgyalni a könyv további fejezeteit, de azt gondolom, jobb, ha ennek mindenki maga jár utána.⁷⁷

67 SOCIÉTÉ RÉALISTE. <https://artetpolitique.wordpress.com/exposition-dart/artistes-participants/societe-realiste/>

68 Cserba Júlia: Háromszögletű paranoia. *Balkon* 2008/3., 5.

69 Losonczy Péter: *Descartes és a jezsuiták: adalékok az „Olympica” és az „Értekezés a módszerről” kapcsán*. <http://www.holmi.org/2007/01/losonczy-peter-descartes-es-a-jezsuitak-adalekokaz-olympica-es-azertekezes-a-modszerrol-kapcsan>

70 Simon Bettina: *Nosztalgiaüszöb*. http://revizoronline.com/hu/cikk/5207/konyha-a-tukorben-a-mindennapok-kiallitasa-pecs-neprajzi-muzeum/?cat_id=2&first=0

71 Várnagy Tibor: *Ajtókból kapu – Várnai Gyula munkái Fehérvárott és Budapesten*. In: *Várnai Gyula*, Múcsarnok, Budapest, 2010, 62.

72 Ébli Gábor: *Kortárs = modern – A Tate Modern állandó kiállításáról*. *Balkon* 2004/5., 69.

73 Uhl Gabriella: *Egy 21. századi Pentheusz története*. Szilágyi Lenke Partik című kiállítása. *Balkon* 2006/11-12, 26.

74 Fehérvári Tamás: *Három az egyben – Kiállítások a dunai-városi Kortárs Művészeti Intézetben*. 2002/12. 18.

75 Halász Tamás: *A nyűszítő mandarin – Needcompany: Few Things*. *Balkon* 2003/3., 67.

76 Hornyik Sándor: *A festészet praktikus helye és diszkurzív tere az ezredfordulón*. *Balkon* 2001/4., 33.

77 Nagy Edina: *Ruha teszi a művet? II*. http://tranzit.blog.hu/2012/07/18/ruha_teszi_a_muvet_ii